

महाराष्ट्र राज्य सुविधा संपन्न कुटुंब व सर्वांगीण ग्रामसमृद्धी योजनांतर्गत विजाभज, इतर मागास वर्ग तसेच विमाप्र समाज घटकांसाठी मनरेगा आणि इतर मागास बहुजन कल्याण विभागाच्या योजनांचे अभिसरण.

महाराष्ट्र शासन

इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग,

शासन निर्णय क्रमांक : योजना-२०२२/प्र.क्र.८०/योजना-१,

मंत्रालय विस्तार इमारत, पहिला मजला,

हुतात्मा राजगुरु चौक, मादाम कामा मार्ग,

मंत्रालय, मुंबई-४०००३२.

दिनांक :- २४ जानेवारी, २०२३.

वाचा- शासन निर्णय, नियोजन विभाग (रोहयो प्रभाग) क्रमांक-

मगारो-२०२२//प्र.क्र.१७४/रोहयो-६अ, दिनांक १४ डिसेंबर, २०२२.

प्रस्तावना:-

राज्यात भटक्या जमाती प्रवर्गात मोडणाऱ्या अनेक जाती, जमाती अजूनही भटकंती करून स्थलांतरीत स्वरूपाचे जीवन जगत आहेत. लमाण, बंजारा, विमुक्त जाती प्रवर्गात मोडणारे भटक्या जमाती, धनगर समाजाचा ग्रामीण भागात तांडे /वाडी/वस्त्या आहेत. तांड्यामध्ये या जाती /जमातीचे लोक अनेक वर्षापासून राहत असले तरी, अशा तांडे किंवा वस्त्यांना प्राथमिक सुविधा उपलब्ध होत नाहीत व त्यामध्ये आधुनिकतेकडे कल असला तरी, आजही बहुसंख्य समाज गरीबीचे जीवन जगत आहे. त्यासाठी तांडे, वाडी किंवा वस्त्या यामध्ये राहणा-या भटक्या विमुक्त जमाती प्रवर्गातील समाजास स्थिर जीवन जगता यावे याकरिता सुविधा उपलब्ध करून देणे अत्यंत आवश्यक आहे.

विमुक्त भटक्या आणि अर्ध-भटक्या समुदायांच्या पारंपरिक व्यवसायांच्या घसरणीमुळे त्यांची गरिबी आणखी वाढली आहे. या समुदायांसाठी उपजीविकेच्या निर्मितीस समर्थन देण्यासाठी लक्ष केंद्रित करणे आवश्यक आहे. विमुक्त, भटक्या जमाती आणि अर्ध- भटक्या जमाती (DNT/NT/SNT) यांची लोकसंख्या ही देशातील बहुतेक भागातील सर्वात गरीब व असुरक्षित लोकांपैकी एक आहे. या समुदायांना आधुनिक उपजीविकेची अधिक स्थिर जीवनशैली असलेले आणि त्यांच्यात संस्था उभारणीचा इच्छा असल्यास सरकारी योजनांचा लाभ घेण्याची त्यांची क्षमता वाढेल आणि त्याहीपेक्षा महत्त्वाचे म्हणजे, विना व्यत्यय शिक्षण सुरू ठेवण्याची त्यांच्या क्षमतेत मदत होईल.

विमुक्त व भटक्या जातीच्या बाबतीत मागील दशकामध्ये राज्याने मोठी प्रगती केली आहे. या समाजातील मुलांच्या शिक्षणासाठी मोठ्या प्रमाणावर आश्रमशाळा उघडल्या आहेत. ज्याच्यात निवासी व अनिवासी या दोन्ही प्रकारचे विद्यार्थी असतात. या शाळेमध्ये इतर मागासवर्ग, विमुक्त जाती व भटक्या जमाती आणि विशेष मागास प्रवर्ग या समाजातील सर्वच मुलांना निवासी शाळेत प्रवेश घेणे शक्य होत नाही. इतर मागासवर्ग, विमुक्त जाती व भटक्या जमाती आणि विशेष मागास प्रवर्गामधील अजूनही बरेचशी लोकसंख्या उपजीविकेच्या साधना अभावी भटकंती करीत आहे. स्थायी असलेले कुटुंबे सुद्धा उपजीविकेच्या साधनांअभावी उदरनिर्वासाठी व्यस्त असतात आणि त्यात मुलांना सुद्धा सहभागी करून घेतात. कुटुंब भटके असतील तर मुलांना निवासी वसतिगृहात दाखला मिळाल्याशिवाय त्यांच्या शिक्षणातील सातत्य शक्य नाही. स्थायी असलेल्या कुटुंबाच्या मुलांना जिल्हा परिषद शाळा किंवा अनिवासी स्वरूपात शाळांमध्ये दाखले दिले

तरी पालकांच्या उपजीविकेच्या साधनाअभावी त्यांचे शिक्षण खंडित होईल. तसेच यशवंतराव चव्हाण मुक्त वसाहतीत घरे देण्याची योजना आहे. यामुळे या प्रवर्गातील कुटुंबे एकाच जागी रहिवास करू शकतात. तथापि, यामध्ये उपजीविकेचे साधन देण्याचा अंतर्भाव नसल्यामुळे त्यांची भटकंती अटळ आहे, त्यामुळे मुलांचे शिक्षण खंडित होऊ शकते. सबब, उपरोक्त सर्व बाबींचा विचार करता सर्व भटक्या प्रवर्गातील कुटुंबांना कायमस्वरूपी उपजीविकेचे साधन उपलब्ध करून देण्याची आवश्यकता आहे.

या विभागाकडून इतर मागास वर्ग, विमुक्त जाती व भटक्या जमाती आणि विशेष मागास प्रवर्गासाठी विविध योजना राबविण्यात येतात. त्यांचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे.

१) वसंतराव नाईक तांडा / वस्ती सुधार योजना-

राज्यातील भटक्या विमुक्त समाजाच्या सुधारणेसाठी वसंतराव नाईक तांडा / वस्ती सुधार योजना सुरु केली आहे. या योजनेंतर्गत हाती घ्यावयाच्या कामांमध्ये १) विद्युतीकरण, २) पिण्याचे पाणी, ३) अंतर्गत रस्ते, ४) गटारे, ५) शौचालये तसेच समाज मंदिर/वाचनालये व शक्य असेल तेथे मुख्य रस्त्याला जोडणाऱ्या रस्त्यांची कामे घेता येतात.

वसंतराव नाईक तांडा / वस्ती सुधार योजना राबवितांना लोकसंख्येच्या प्रमाणात निधी उपलब्ध करून दिला जातो. सध्या देण्यात येत असलेला निधी तांडे / वस्ती / वाडीच्या सर्वांगीण विकासासाठी, सोयी-सुविधा पूर्णपणे उपलब्ध करून देण्याच्या अनुषंगाने कमी/ अपुर्ण/अपुरा पडतो. सदर योजनेंतर्गत हाती घ्यावयाच्या कामांच्या मर्यादा असल्यामुळे विमुक्त जाती व भटक्या जमातींच्या गावांचा / तांडा व वस्त्यांचा सर्वांगीण विकास साध्य होऊ शकत नाही. यास्तव, एकाचवेळी किंवा एका ठराविक कालावधीमध्ये तांड्यांचा सर्वांगीण विकास होत नाही. त्यामुळे नियोजन विभागामार्फत चालविण्यात येणाऱ्या महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेंतर्गत जी कामे हाती घेण्यात येतात, त्या कामांची सांगड वसंतराव नाईक तांडा वस्ती सुधार योजनेंतर्गत हाती घेण्यात येणाऱ्या कामांशी घातल्यास विमुक्त जाती व भटक्या जमातींच्या गावांचा / तांडा व वस्त्यांचा सर्वांगीण विकास साध्य करता येऊ शकतो.

२) विमुक्त जाती व भटक्या जमाती या घटकांसाठी यशवंतराव चव्हाण मुक्त वसाहत योजना तसेच धनगर समाजासाठी अहिल्याबाई घरकुल योजना -

मुक्त वसाहत / वैयक्तीक घरकुल योजनेबाबतच्या अभिसरणाची प्रक्रिया पुढीलप्रमाणे असेल:-

राज्यात विमुक्त जाती भटक्या जमाती प्रवर्गातील बेघर व्यक्तींकरीता मुक्त वसाहत / वैयक्तीक घरकुल योजना राबविण्यात येते. यानुसार ग्रामिण भागामध्ये दारिद्र्य रेषेखालील तसेच बेघर कुटुंबांना प्रत्येकी ०५ गुंठे जमिन उपलब्ध करून देवून त्यावर २६९ चौ.फू. क्षेत्रफळाचे घर बांधून देण्यात येते. तसेच उर्वरित जागेवर लाभार्थ्यांना विविध शासकीय योजनांद्वारे स्वयंरोजगाराची संधी उपलब्ध करून देण्यात येते. एकूण २० कुटुंबासाठी एक हेक्टर जमीनीवर वसाहत स्थापन करण्यात यावी. सदर योजनेंतर्गत प्रतिलाभार्थी घर बांधण्यास आणि सदरहू वसाहतीला पाणी पुरवठा, वीज पुरवठा, शौचालयांसाठी सेफ्टी टँक, गटारासह अंतर्गत रस्ते इत्यादी नागरी सुविधा पुरविण्यासाठी प्रती वसाहत रु.८८.६२ लक्ष इतका निधी उपलब्ध करून देण्यात येतो. एकूण १० पात्र लाभार्थ्यांसाठी जमीन उपलब्ध होत असल्यास त्यांनाही सदर योजनेचा सामुहिक लाभ देण्यात येईल. सदर योजना वैयक्तीक लाभार्थ्यांकरीतासुद्धा लागू करण्यात आली आहे.

यानुसार राज्य शासनाने घोषित केलेल्या डोंगराळ / दुर्गम भागामध्ये घरकुल बांधकामासाठी प्रति घरकुल रु.१.३० लक्ष तसेच सर्वसाधारण क्षेत्राकरीता रु.१.२० लक्ष अर्थसहाय्य देय करण्यात आलेले आहे. सदर योजने अंतर्गत वसाहत स्थापन करतांना वसाहतीला पाणी पुरवठा, वीज पुरवठा, सेफ्टी टँक गटारासह अंतर्गत रस्ते इत्यादी नागरी सुविधा पुरविणे यासारख्या लाभांसाठी महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेमार्फत संवागीण विकासासाठी अभिसरण अंतर्गत निधी उपलब्ध करून देता येतील तसेच वैयक्तिक लाभासाठी स्वयंरोजगाराची संधी उपलब्ध करून देण्यात येतील.

३) वसंतराव नाईक विमुक्त जाती व भटक्या जमाती विकास महामंडळ (मर्यादित)-

विमुक्त जाती व भटक्या जमातीच्या समाजातील आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल घटकातील व्यक्तींना सवलतीच्या दराने अर्थसहाय्य देऊन त्यांच्या आर्थिक, शैक्षणिक व सामाजिक उन्नतीकरिता महामंडळाची स्थापना करण्यात आलेली आहे. तसेच विशेष मागासप्रवर्गातील जातींनासुद्धा कर्ज पुरवठा करण्यात येतो. याद्वारे

१) बीज भांडवल कर्ज योजना

२) रु.१,००,०००/- थेट कर्ज योजना

विजाभज महामंडळाच्या योजनांचे अभिसरण करतांना मनरेगा मधून विहीर, फळबाग, बांधावरील झाडे, वर्मी कंपोस्ट, गोठे, नाडेप इत्यादी ज्या २६३ बाबी देऊन मत्ता निर्माण करणे व निर्माण झालेल्या मत्तामधून उत्पन्न मिळविण्याकरिता महामंडळामार्फत विजाभज प्रवर्गासाठी गायी, म्हशी, शेळ्या, कोबड्यांची पिंळे, पंप, सोलर पंप, वीज जोडणी व टिबक सिंचन इ. इतर मागास बहुजन कल्याण विभागाच्या निधीमधून देण्यात येईल. अशाने एखाद्या कुटूंबाला उत्पन्न मिळविण्याकरिता लागणा-या सर्व स्थायी व चल मत्ता शासनाकडून उपलब्ध करून दिली जाईल. सोबत आवश्यकतेप्रमाणे प्रशिक्षण व विमा इत्यादी दिल्याने कुटूंब समृद्धीकडे वाटचाल करतील.

४) महाराष्ट्र राज्य इतर मागासवर्गीय वित्त आणि विकास महामंडळ मर्यादित-

महामंडळाचे राज्यातील इतर मागासवर्गीयांच्या कल्याण व विकासासाठी कृषी विकास, पणन, संस्करण, कृषी उत्पादनाचा पुरवठा आणि साठवण, लघु उद्योग, इमारत बांधणी, परिवहन या कार्यक्रमांची आणि अन्य व्यवसाय, व्यापार किंवा उद्योग यांची योजना आखणे, त्यांना चालना देणे, सहाय्य करणे, सल्ला देणे, मदत करणे, वित्त पुरवठा करणे, त्यांचे संरक्षण करणे. इतर मागासवर्गीयांची आर्थिक स्थिती, उत्पादन निर्मिती, व्यवस्थापन आणि पणन यांचा विकास करणे / त्यात सुधारणा करणे, त्यांचे कामकाज, व्यवसाय, व्यापार किंवा उद्योग सुरु करण्यासाठी त्यांना भांडवल, पतसाधने, साधनसामुग्री आणि तांत्रिक व व्यवस्थापकीय साधने पुरविणे, असे उद्दीष्ट्ये आहे.

५) विजाभज प्रवर्गाच्या प्राथमिक/माध्यमिक/उच्च माध्यमिक आश्रमशाळा-

विभागामार्फत विजाभज प्रवर्गाच्या विद्यार्थ्यांसाठी ९७७ अनुदानित निवासी आश्रमशाळा संचालित करण्यात आल्या आहेत. यात साधारण ५० टक्के अनिवासी विद्यार्थीसुद्धा शिक्षण घेतात. या शाळा वर्ग १ ते ४, वर्ग ५ ते ७, वर्ग ८ ते १०, वर्ग ११ व १२ वी तसेच यातील काही शाळा वर्ग १ ते ७, वर्ग १ ते १०, वर्ग १ ते १२ अशा विविध प्रकारच्या असतात. या शाळांमध्ये सर्व मिळून साधारणतः २,५०,००० विद्यार्थी शिक्षण घेत आहेत.

राज्याच्या एकूण VJNT लोकसंख्येचा विचार केल्यास साधारण ३० लाख विद्यार्थी या समाजाचे आहेत. उरलेले विद्यार्थी जिल्हा परिषद शाळा तसेच अन्य अनुदानित शाळांमध्ये शिक्षण घेत आहेत. तथापि काही मुले शाळेत अनियमित किंवा शाळाबाह्य असण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. वरीलप्रमाणे आश्रमशाळा व सभोवतालच्या परिसरात आवश्यक कामे मनरेगा योजनेतून घेतली गेली तर राज्यातील आश्रमशाळांचा भौतिक विकास व सुशोभिकरण होऊन परिसर सुंदर होण्यास मदत होईल.

६) अमृत-

खुल्या प्रवर्गातील आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल घटकातील युवक व युवती तसेच इतर उमेदवारांसाठी इतर उपक्रम व कार्यक्रम राबवण्यात येऊन व इतर माध्यमातूनही विद्यार्थी, युवक-युवती इत्यादींचा विकास घडवण्यासाठी महाराष्ट्र संशोधन उन्नती व प्रशिक्षण प्रबोधिनी (Academy of Maharashtra Research, upliftment and Training) (Amrut) या नावाने नवीन स्वायत्त संस्था स्थापन करण्यास उपरोक्त दिनांक २२ ऑगस्ट, २०१९ च्या शासन निर्णयान्वये मान्यता देण्यात आली आहे. याद्वारे मत्ता निर्मिती, त्याबाबतचे प्रशिक्षण व सुविधा देणे शक्य आहे.

७) महाज्योती-

ही संस्था महाराष्ट्रातील इतर मागासवर्ग, विमुक्त जाती व भटक्या जमाती आणि विशेष मागास प्रवर्ग या घटकांतील सामाजिक, शैक्षणिक, आर्थिक विकास, संशोधन, रोजगारभिमुखता वृद्धी, कौशल्य विकास, स्वयंरोजगार, ग्रामीण विकास, शेती विकास, व्यक्तिमत्त्व विकास, स्पर्धात्मकता विकास, सामाजिक ऐक्य व सलोखा आणि तत्सम क्षेत्रांमध्ये विविध उपक्रम राबविते. याद्वारे मत्ता निर्मिती, त्याबाबतचे प्रशिक्षण व सुविधा देणे शक्य आहे.

उपरोक्त पार्श्वभूमीवर, महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना व या विभागाच्या योजनांचा अभिसरणातून 'सुविधा संपन्न कुटुंब मिशन तसेच सर्वांगीण ग्राम समृद्धी योजना' राबवावयाची आहे.

योजनांचे अभिसरण करण्याच्या अनुषंगाने खालीलप्रमाणे कार्यवाही करण्यात येईल.

* प्रत्येक गावास एक युनिट म्हणून संबोधण्यात येईल.

* प्रत्येक गावाचा (युनिट) विकास करणेकरिता दशवार्षिक नियोजन करण्यात येईल. तसेच ठराविक कालावधीमध्ये तांडा वस्तीचा सर्वांगीण विकास करण्यात येईल.

* योजनांचे अभिसरण करतांना मनरेगा मधून शेतक-यांना/लाभार्थ्यांना विहीर, फळबाग, बांधावरील झाडे, वर्मी कंपोस्ट, गोठे, नाडेप इत्यादी ज्या २६३ बाबी देणे. त्यानंतर निर्माण होणा-या मत्तामधून उत्पन्न मिळविण्याकरिता पुढील बाबी जसे गायी, म्हशी, शेळ्या, कोबड्यांची पिल्ले, पंप, सोलर पंप, वीज जोडणी व ठिबक सिंचन इ. इतर मागास बहुजन कल्याण विभागाच्या निधीमधून देण्यात येईल. अशाने एखाद्या कुटुंबाला उत्पन्न मिळविण्याकरिता लागणा-या सर्व स्थायी व चल मत्ता शासनाकडून उपलब्ध करून दिली जाईल. सोबत आवश्यकतेप्रमाणे प्रशिक्षण व विमा इत्यादी दिल्याने कुटुंब समृद्धीकडे वाटचाल करतील.

* एखादे काम मनरेगा मधून ६०:४० मध्ये बसत नसल्यास ६०:४० मध्ये बसविण्याकरिता पुरक निधी म्हणून अभिसरण तांडा/वस्ती सुधार योजनेतील फक्त सार्वजनिक कामांकरिता १० लक्ष यामर्यादेत निधी इतर मागास बहुजन कल्याण विभागामार्फत उपलब्ध करण्यात येईल.

* वरील प्रमाणे निधीची आवश्यकता असल्यास संबंधित जिल्ह्याचे सहायक संचालक, इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग/सहायक आयुक्त, समाज कल्याण हे जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखालील समिती मार्फत/मान्यतेने मनरेगा व तांडा वस्ती सुधार योजनेंतर्गत एकत्रीतपणे हाती घ्यावयाच्या कामांबाबत प्रस्ताव शासनास सादर करेल.

इतर मागास बहुजन कल्याण विभागाच्या कामांसोबत मनरेगाच्या २६३ कामांचे प्राधान्यक्रम ठरवणे.

१. सार्वजनिक कामांचे प्राधान्यक्रम ठरविणे:

- १.१ अंगणवाडी सुविधायुक्त व सुसज्ज बनविणे
- १.२ शाळा सुविधायुक्त व सुसज्ज बनविणे. यात VJNT आश्रम शाळेचा समावेश आहेत.
- १.३ तलाव धरणातील गाळ काढणे, नाला खोलीकरण/सुरळीकरण ज्याने शेताला अतिरीक्त पाणी उपलब्ध होईल.
- १.४ गोडाऊन/कांदे चाळ/शीतगृह बनविणे जेणेकरून योग्य भावात शेतमाल विकणे शक्य होईल.
- १.५ प्रत्येक शेताला पाणी या उद्देशाने पाणलोट विकास
- १.६ पाणंद रस्ते जेणेकरून वेळच्यावेळी पेरणी, कापणी, शेतमाल काढणे शक्य होईल.

२. सामूहिक कामांचे प्राधान्यक्रम ठरविणे:

- २.१ गोडाऊन/शितगृह
- २.२ शेततळे
- २.३ सामूहिक सिंचन विहीर
- २.४ जनावरांचे सामूहिक गोठे
- २.५ नाडेप/कंपोस्ट स्ट्रक्चर
- २.६ रोपवाटीका
- २.७ बचतभवन

३. वैयक्तिक कामांचे प्राधान्यक्रम

- ३.१ घरकुल बांधणे
- ३.२ शोषखड्डे
- ३.३ नाडेप व्हर्मी कंपोस्ट स्ट्रक्चर
- ३.४ फळबाग फुलशेती, बांधावर वृक्ष लागवड, रेशीम शेती.
- ३.५ विहीर शेततळे,
- ३.६ गाय गोठा, शेळीपालन शेड, कुकुटपालन शेड,

४. आश्रमशाळांना मनरेगा मधून उपलब्ध करून द्यावयाच्या सुविधा-

१. आश्रमशाळेसाठी किचन शेड.
२. आश्रमशाळा इमारतीसाठी रेन वॉटर हारवेस्टिंग संरचना.
३. आश्रमशाळा परिसरात शोषखड्डा.
४. आश्रमशाळेसाठी multi-unit शौचालय.
५. आश्रमशाळेसाठी खेळाचे मैदान.
६. आश्रमशाळेसाठी संरक्षक भिंत (wall compound)
७. आवश्यकतेनुसार आश्रमशाळा परिसरात पेविंग ब्लॉक बसविणे.
८. आश्रमशाळेसाठी परिसरात बाहेर कॉक्रीट नाली बांधकाम करणे.
९. आश्रमशाळेकडे येणारे रस्ते गुणवत्तापूर्ण करणे.
१०. बोअरवेल पुनर्भरण (शाळा/अंगणवाडीत बोअरवेल असल्यास).
११. गांडूळ खत प्रकल्प. (शाळा/ अंगणवाडीच्या परिसरात तयार होणारे गांडूळ खत झाडांसाठी वापरता येईल.)
१२. नाडेप कंपोस्ट.

वरीलपैकी प्रत्येक बाब कुटुंबाचे उत्पन्न वाढविण्याच्या उद्देशाने आहे. हे सर्वाना स्पष्ट असावयास हवे. मनरेगाच्या यशोगाथेवर मनरेगा एक पुस्तक प्रकाशित करित आहे. त्यामध्ये वरीलपैकी प्रत्येक कामाच्या लोकांच्या उत्पन्नावर होणाऱ्या परिणामांची स्पष्टता आणण्यात आली आहे. त्याचा अभ्यास करून कोणत्याही कुटुंबास मनरेगा अंतर्गत कोणतेही काम दिल्यास उत्पन्नात किती वाढ होईल याचा अभ्यास करण्यात यावा. त्या कुटुंबाच्या सद्यपरिस्थितीनुसार सुविधापतीचा जो टप्पा गाठावयाचा आहे मनरेगाचे नियोजित काम दिल्याने त्या कुटुंबास तो टप्पा गाठता येईल, याचा मेळ घेण्यात यावा. कामांचे नियोजन आणि त्यांची गती व गुणवत्तापूर्ण अंमलबजावणीतून ते कुटुंब सुविधापतीच्या वांछित टप्पापर्यंत पोहचले पाहिजे हे आपले उद्दिष्ट आहे. याबाबतीत प्रत्येक कुटुंबास शिक्षित करणेसुद्धा आवश्यक आहे. त्यासाठी प्रत्येक कामाच्या अर्थकारणावर वेगळ्याने टिप्पणी (नोट) तयार करण्यात यावी.

शेळीपालनाबाबत चिकित्सक विचार

या विभागाचा समाज घटक असलेले VJNT समाजाचा पारंपारिक व्यवसाय शेळीपालन राहिलेला आहे. म्हणून या व्यवसायाबाबत विशेषरित्या विचार या विभागाने करणे आवश्यक आहे.

दिनांक ४ फेब्रुवारी, २०२१ रोजी मा.शरद पवार ग्राम समृद्धी योजना संदर्भात शासन निर्णय मनरेगा अंतर्गत काढण्यात आला आहे. या शासन निर्णयान्वये शेळीपालन शेड शेळ्यांचे ३ युनिटसाठी प्रत्येक लाभार्थ्यास अनुज्ञेय करण्याचे उद्दिष्ट आहे, या व अशा प्रकारची अन्य मत्ता निर्मितीतून राज्यातील प्रत्येक कुटुंबाला समृद्ध (लखपती) करणे. हे काम आव्हानात्मक आहे त्यामुळे यात राज्यातील सर्वांचे आणि सर्व विभागांचे हातभार लागणे आवश्यक आहे.

शेळीपालनासाठी मनरेगा शेड देईल तर पशुसंवर्धन विभागाने आपल्या योजना अंतर्गत शेळी गट देणे अपेक्षित आहे. तथापि, पालघर या जिल्ह्याच्या उदाहरणावरून परिस्थिती वेगळी दिसते. मनरेगा मध्ये शेळी

पालन शोड बांधण्यासाठी निधीची मर्यादा नाही. लोकांनी मागणी करायला पाहिजे. ते जॉबकार्ड धारक असले पाहिजेत. एका कुटुंबास वर्षातील १०० दिवसांच्या आत मजुरी दिली गेली पाहिजे आणि जिल्ह्यातील वर्षभराची सर्व कामे मिळून व अकुशल कुशल चे प्रमाण ६०:४० मध्ये बसले पाहिजे. याप्रमाणे मागील आर्थिक वर्षात विक्रमगड तालुक्यामध्ये ६०० शेळीपालन शोड बांधले गेले यापैकी एकट्या खोमारपाडा गावात ६० शोड बांधले गेले. मात्र पशुसंवर्धन विभागाचा मागच्या आर्थिक वर्षामध्ये पालघर जिल्ह्याचा इष्टांक ७० शेळी गटाचा होता त्यामुळे शेळीपालन शोड मागणाऱ्या सर्व कुटुंबांना शासनामार्फत निधी अभावी शेळी गट देणे शक्य नाही.

चांगली बाब आहे की, यास अन्य उपाय आहेत. शेळीपालनामध्ये मुख्य मुद्दा शेळी विकत घेण्याचा नसून त्यांची सांभाळ करण्याचा आहे. शेळी संगोपनात प्रमुख बाब शेळ्या आजारी होऊ न देणे सर्वात महत्त्वाचे आहे. आजार कमी करण्यात स्वच्छतेचा प्रमुख वाटा आहे. शेळीपालन शोड स्वच्छता राखण्यासाठी सर्वात महत्त्वाची बाब आहे. एखाद्या कुटुंबाला शोड मिळाल्यावर पुढचे कार्य (i) स्वच्छता राखणे, (ii) इतर आजारांपासून बचावासाठी शेळ्यांचे लसीकरण, (iii) शेळ्याआजारी पडल्यास वेळीच पशुवैद्यकांची मदत आणि हे सर्व करूनही (iv) एखादी शेळी दगावली तर त्याची भरपाई करण्यासाठी विमा हे चार मुद्दे महत्त्वाचे आहेत. या ४ बाबी कोणत्याही कुटुंबास जमत असेल तर ती व्यक्ती १, २, ३ किंवा ४ शेळ्यांपासून सुद्धा सुरुवात करून लखपती होऊ शकते. वरील सर्व बाबी कशा कराव्यात आणि शेळ्यांचे शास्त्रशुद्ध पद्धतीने संगोपन कसे करावे यासाठी प्रत्येक कुटुंबाचे प्रशिक्षण आणि पाठपुरावा आवश्यक आहे. असे कार्य करणारे काही स्वयंसेवी संस्था उपलब्ध आहेत. परंतु, या कार्याची जबाबदारी इतर मागास बहुजन कल्याण विभागाद्वारे घेणे अपेक्षित आहे.

असाही एक विचार आहे की ५० शेळ्यांचा गट असल्याशिवाय संगोपनासाठी लागणारे मनुष्यबळ आर्थिकदृष्ट्या न परवडणारे असते हे विचारात घेऊन मनरेगा विभागाने शेळीपालन शोडची अनुज्ञेयता प्रत्येक जॉबकार्ड मागे ५० शेळ्यांची करावयाचे ठरविले आहे. असे असले तरी, ही एका शेळीपासून सुरुवात करून सुद्धा ३० टक्के मर्तुकीचे प्रमाण गृहीत धरून सुद्धा साडेतीन वर्षात १७ शेळ्यांपर्यंत पोहचता येते. **(पहा परिशिष्ट १)**. त्यामुळे एखाद्या कुटुंबात शेळीपालन शोड देऊन संगोपनाची क्षमता बांधणी करून ३ शेळ्यांपासून सुरुवात करून साडेतीन वर्षात ५० शेळ्यांचा गट तयार होऊ शकतो. याचे उदाहरण म्हणून श्री बगाटे यांची यशोगाथा **परिशिष्ट २** मध्ये देण्यात आले आहे.

शेळी गट वाटपात कुटुंबांची आर्थिक मर्यादा पाहून वरीलप्रमाणे कार्यवाही करण्यास प्रोत्साहित करण्यात येत आहे.

तथापि, शासनाकडून मिळणाऱ्या गटवाटपाची वाट न पाहता २-४ शेळ्यांपेक्षा अधिक शेळ्यांपासून कोणास सुरुवात करावयाची असल्यास त्यांनी गोट बँक ऑफ कारखेडाची मदत घ्यावी.

गोट बँक ऑफ कारखेडा.

एखाद्या कुटुंबाकडे वरील प्रमाणे तीन शेळ्या सुद्धा नसतील तर ते गोट बँक ऑफ कारखेडाकडून शेळ्या घेऊ शकतात. सध्या ती बँक १ शेळी रुपये ११००/- मध्ये उपलब्ध करून देते. त्यानंतर प्रत्येक शेळी मागे बँकेस पुढे ३ वर्षात ४ पिल्ले परत करावी लागतात. येथेसुद्धा योग्य प्रकारे संगोपन जमल्यास कुटुंबांना बँकेकडून शेळ्या घेणे, पिल्लांच्या स्वरूपात परतफेड करणे आणि लखपती होणे शक्य आहे.

इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग व नियोजन (रोहयो) या दोन विभागांच्या योजनांचे अभिसरण करून इतर मागासवर्ग, विमुक्त जाती व भटक्या जमाती आणि विशेष मागास प्रवर्गातील कुटुंबांचे जीवनमान उंचावण्यासाठी इतर मागासवर्ग, विमुक्त जाती व भटक्या जमाती आणि विशेष मागास प्रवर्ग समाजातील लोकांच्या गरिबीच्या वंचितेच्या आयामांवर आघात करण्यासाठी इतर मागास बहुजन कल्याण विभागाने पुढाकार घेणे अपेक्षित आहे. या सर्व निगडित बाबींचा विचार करून शासन खालील प्रमाणे निर्णय घेत आहे.

शासन निर्णय-

भाग पहिला: इतर मागासवर्ग, विमुक्त जाती व भटक्या जमाती आणि विशेष मागास प्रवर्गातील कुटुंबांना सुविधा संपन्न करणे.

१. मनरेगाच्या सुधारित दृष्टिकोण प्रमाणे राज्यातील इतर मागासवर्ग, विमुक्त जाती व भटक्या जमाती आणि विशेष मागास प्रवर्गातील कुटुंबांना सुविधापती टप्पा १ ते ४ तयार करण्यासाठी याद्वारे सूचित करण्यात येत आहे.

२. त्यासाठी गावे, वाड्या वस्त्या, वाड्यातील इतर मागासवर्ग, विमुक्त जाती व भटक्या जमाती आणि विशेष मागास प्रवर्गातील कुटुंबातील MAM (Moderately Acute Malnutrition) कुपोषित बालकांची यादी उपमुख्य कार्यकारी, अधिकारी महिला बालविकास यांच्याकडून तसेच शाळेत अनियमित असलेल्या इयत्ता १ ते ८ चे इतर मागासवर्ग, विमुक्त जाती व भटक्या जमाती आणि विशेष मागास प्रवर्गातील मुलांची यादी शिक्षणाधिकारी प्राथमिक यांच्याकडून मिळवून घ्यावी. येथे शाळेत अनियमित मुले म्हणजे सतत ५ दिवसांपेक्षा अधिक किंवा वर्षातून एका महिन्यापेक्षा अधिक गैरहजर असलेली मुले गृहीत धरण्यात यावीत.

३. याशिवाय कोणत्याही गावे, वाड्या, वस्त्या, तांड्यांमध्ये राहत नाहीत परंतु जिल्ह्यात कुठे तरी पालामध्ये वास्तव्य करीत आहेत अशा कुटुंबातील ० ते १४ वयोगटातील मुलांची यादी संबंधित ठिकाणच्या आंगणवाडी कार्यकर्ती तसेच शिक्षकांच्या मदतीने करून घेण्यात यावी. याप्रकारे शोधलेल्या मुलांना संबंधित आंगणवाडी व शाळांमध्ये दाखल करण्यात यावे.

४. वरील मुद्दा क्रमांक २ व ३ मधील प्राप्त यादीतील सर्व मुलांच्या पालकांसाठी मनरेगाच्या कार्याचे नियोजन त्यांना सुविधापती टप्पा १ व २ करण्याच्या उद्देशाने करण्यात यावे. यातील प्रत्येक कुटुंबाकडे सकस, संतुलित, विविधतापूर्ण, चवदार, मुबलक आहार, कुकिंग गॅस, कुकर, मिक्सर, स्मार्टफोन उपलब्ध होईपर्यंत मनरेगाचे काम सातत्यपूर्ण मिळेल याची खात्री करावी. त्यासाठी प्रस्तावनेत दिलेल्या सार्वजनिक, सामूहिक व वैयक्तिक कामांचे प्राधान्यक्रम पाळण्यात यावे,

५. लाभार्थ्यास मत्ता दिल्यानंतर त्याच्या उपयोगातून कुटुंबांचे उत्पन्न वाढावे याकरिता OBC, VJNT महामंडळे, महाज्योती तसेच अमृत या संस्थांच्या योजना व निधीमधून योग्य ते प्रशिक्षण देण्यात यावे.

भाग दुसरा : सर्वांगीण ग्रामसमृद्धी योजना इतर मागासवर्ग, विमुक्त जाती व भटक्या जमाती आणि विशेष मागास प्रवर्गातील घटक राबवणे.

१. इतर मागास बहुजन कल्याण विभागाने याआधीच विमुक्त जी व भटक्या जमातीच्या वाडी/ तांडा विकासाचा आराखडा तयार केला आहे. तथापि, त्यात वैयक्तिक लाभांच्या योजनांचा समावेश नव्हता. यापुढील काळात या प्रवर्गाच्या वाडी/ वस्त्यांचा आराखड्यात सार्वजनिक कामांसह

वैयक्तिक तसेच सामुहिक (स्वयं सहायता समूह फार्मर्स क्लब / कंपनी इत्यादी) कामांचे सुद्धा नियोजन करावयाचे आहे.

२. त्यासाठी सुरुवातीस यावर्षी २० वाड्या वस्त्यांची निवड करावयाची आहे. वाड्या/ वस्त्या निवडत असताना:

२.१ जिल्ह्यातील विमुक्त व भटक्या समाजाची सर्वाधिक लोकसंख्या असलेल्या एक किंवा दोन तालुक्यातील २० गावे निवडावीत.

२.२ त्यात विमुक्त व भटक्या जमातीची लोकसंख्या

२.२.१. ५०० पेक्षा अधिक

२.२.२. २५० ते ५०० पर्यंत

२.२.३. १०० ते २५० पर्यंत

२.२.४. १०० पेक्षा कमी

असलेली प्रत्येकी ५ गावे निवडावीत. तथापि, एकमेकांस लागून गाव निवडत असताना वरील निकष लागू राहणार नाहीत..

२.३ तांडा/वस्ती येथे आवश्यकतेनुसार विद्युतीकरण, पिण्याचे पाणी, अंतर्गत रस्ते, गटारे, शौचालये तसेच समाज मंदिर/ वाचनालये व शक्य असेल तेथे मुख्य रस्त्याला जोडणाऱ्या रस्त्यांची कामे करणे. तसेच रोजगार हमी योजनेंतर्गत ग्रामीण भागाच्या विकासाकरीता हाती घेण्यात येणाऱ्या कामांपैकी जी कामे (आश्रमशाळांची १३ प्रकारची कामे करून सुशोभिकरणासह) तांडा वस्त्यांच्या सर्वांगीण विकासाकरीता हाती घेता येवू शकतात ती कामे हाती घेणे.

२.४ अशा प्रकारे निवडलेल्या गावातील १०० टक्के कुटुंबांचे नियोजन करण्यात यावे. मात्र, अंमलबजावणी करताना इतर मागास बहुजन कल्याण विभागाचे अधिकारी फक्त इतर मागासवर्ग, विमुक्त जाती व भटक्या जमाती आणि विशेष मागास प्रवर्गातील कुटुंबांसाठीच कार्य करणार तर उरलेल्या कुटुंबांसाठी गटविकास अधिकारी अंमलबजावणी करणार.

३. वैयक्तिक योजना-

अशा निवड केलेल्या वाड्या व वस्त्यांमध्ये वरील योजनांव्यतिरिक्त या संस्थांतील ज्या कुटुंबाकडे जमीन उपलब्ध आहे. त्यांना मनरेगाच्या वैयक्तिक विहीर, शेततळे, फळबाग, फुलशेती यासारख्या योजनांपैकी कोणत्या योजनांचा लाभ देता येईल याबाबत संबंधित सहायक संचालक/ आयुक्त व उपजिल्हाधिकारी (रोहयो) यांनी आराखडा (Plan) तयार करावा.

४. सामूहिक योजना-

बऱ्याचशा करून इतर मागासवर्ग, विमुक्त जाती व भटक्या जमाती आणि विशेष मागास प्रवर्गातील कुटुंबांकडे स्वतःच्या जमीनी उपलब्ध नसतात. अशावेळी त्यांचे स्व सहाय्यता समूह, प्रोजेक्ट्स कंपनी तयार करून त्यांच्यासाठी जमीन उपलब्ध करून घेऊन सामूहिक योजना राबविण्यात यावी. गायरान, गावठाण किंवा शासकीय जमीन उपलब्ध असल्यास अशा जागेवर सामूहिक मत्ता निर्माण करण्यात यावे. शासकीय जागा उपलब्ध नसल्यास समूह किंवा कंपनी ने जागा विकत घ्यावी किंवा ३० वर्षांचे लीज ने जागा उपलब्ध करून घ्यावी. त्या जागेवर मनरेगामार्फत मत्ता निर्माण करण्यात येईल.

५. सार्वजनिक योजना

रोजगार हमी योजनेतर्गत ग्रामीण भागाच्या विकासाकरीता हाती घेण्यात येणाऱ्या कामांपैकी जी कामे (आश्रम शाळांचे १३ प्रकारची कामे करून सुशोभिकरणासह) तांडा वस्त्यांच्या सर्वांगीण विकासाकरीता हाती घेता येवू शकतात ती कामे हाती घेणे. शिवाय इतर मागास बहुजन कल्याण विभागाच्या योजनेतून तांडा/वस्ती येथे आवश्यकतेनुसार विद्युतीकरण, पिण्याचे पाणी, अंतर्गत रस्ते, गटारे, शौचालये तसेच समाज मंदिर/वाचनालये व शक्य असेल तेथे मुख्य रस्त्याला जोडणाऱ्या रस्त्यांची कामे करणे.

६ करून इतर मागासवर्ग, विमुक्त जाती व भटक्या जमाती आणि विशेष मागास प्रवर्गातील वाडी/ तांडा मध्ये मनरेगांतर्गत तयार करण्यात आलेले गायगोटा शेळीपालन / कुक्कुटपालन शेड, नाडेप व्हर्मी कंपोस्ट उत्पन्नाचे साधन व्यावसायिक होण्यासाठी इतर मागास बहुजन कल्याण विभागाने परस्पर पूरक योजना तयार करावे. त्यात इतर मागास बहुजन कल्याण विभागांतर्गत कार्यरत OBC, VJNT महामंडळे, महाज्योती तसेच अमृत या संस्थेने सहभागी व्हावे.

६. आश्रमशाळांनी करावयाची कामे:-

आश्रमशाळेतील मुख्याध्यापक, शिक्षक तसेच संस्था प्रमुखांनी आपल्या शाळेच्या भौतिक सुविधा व सुशोभिकरण मनरेगाच्या १३ सुविधांचा वापर करून वाढवून घ्यावे. येथे हे धान्यात ठेवणे आवश्यक आहे कि मनरेगांतर्गत कार्य करीत असतांना ही कामे ६०:४० अकुशल:कुशल च्या प्रमाणात बसली पाहिजेत. फक्त आश्रमशाळेने ही १३ कामे घेतल्यास ते ६०:४० च्या प्रमाणात बसविणे अवघड होईल. आवारात मुबलक जागा असल्यास अधिक प्रमाणात वृक्ष लागवड करून काही प्रमाणात अकुशल वाढवता येणे शक्य आहे.

तथापि, शाळांनी मुलांच्या पालकांना त्यांच्या शेतात फळबाग, फूलशेती, रेशीम शेती, वृक्ष लागवड, बांधावर वृक्ष लागवड, विहीर, शेततळे, नाडेप/व्हर्मी कंपोस्ट अशी अकुशल प्रधान कामे घेण्यास प्रवृत्त करावे. यामुळे मुलांच्या पालकांकडे मत्ता निर्माण होऊन त्यांच्या उपजिविकेचे साधन मजबूत होईल. सोबतच शाळेच्या सुविधांसाठी कुशल निधी सुध्दा उपलब्ध होईल.

शाळांनी मुलांच्या पालकांकडे स्मार्टफोन असेल तसेच त्यात नेहमी डेटापॅक उपलब्ध होईल यासाठी सुध्दा मुलांच्या पालकांना मनरेगाचे कार्य करण्यास प्रवृत्त करावे व सहाय्यक संचालक, इतर मागास बहुजन कल्याण संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांच्या माध्यमातून त्यांना कामे मिळवून द्यावे. पालकांकडील स्मार्टफोनचा वापर मुलांच्या शिक्षणाची गुणवत्ता उच्च दर्जाची राहिल, यासाठी सुध्दा करावा.

निवासी मुले वसतिगृहात राहतात. त्यांना पालकांचा मोबाईलचा उपयोग होणार नाही. इतर मागास बहुजन कल्याण विभागाने इ.९वी ते १२ वीच्या सर्व मुलांना, इ. ५ ते ८ वी चे ५ मुलांमागे एक टॅबलेट पुरविले आहे. त्याचप्रमाणे इयत्ता १ ते ५ च्या मुलांकरीता सुध्दा योजना आखली जात आहे. शासनाने निधी अभावी इयत्ता ८ वी पर्यंतच्या प्रत्येक मुलाला टॅबलेट उपलब्ध करून दिलेले नाही. प्रत्येक मुलाकडे स्वतःचा टॅबलेट असणे स्वागतार्ह बाब आहे. त्यासाठी निवासी मुलांसाठी शाळांनी पालकांना त्यांच्या पाल्यासाठी वैयक्तिक टॅबलेट उपलब्ध करून देण्यासाठी प्रेरित करावे. अशा पालकांचे उत्पन्न कमी असल्यास त्यांना मनरेगा अंतर्गत कामे उपलब्ध करून द्यावीत. अशा पध्दतीने शाळांनी मनरेगाचा उपयोग करून शाळा आकर्षक करावयाच्या आहेत. तसेच “भविष्यवेधी जागितक दर्जाचे शिक्षण” द्यावयाचे आहे.

अंमलबजावणीची प्रक्रिया:-

१. सहाय्यक संचालकानी गावांची निवड केल्यानंतर त्या गावात मनरेगाच्या अंमलबजावणीची जबाबदारी असलेल्या यंत्रणा (ग्राम रोजगार सेवक, तांत्रिक सहाय्यक व सहाय्यक प्रकल्प अधिकारी) तसेच या कामांना सहाय्यभूत ठरणारे घटक सरपंच, उमेदच्या सर्व प्रकारच्या सखी, सहाय्यक संचालक कार्यालयातील सर्व अधिकारी / कर्मचारी आणि विभागांतर्गत कार्यरत VJNT महामंडळ व OBC महामंडळाचे तसेच महाज्योती व अमृतचे अधिकारी/ कर्मचारी या सर्वांचे एकत्रित प्रशिक्षण मनरेगाच्या “मानव संसाधन विकास” चमूद्वारे घेण्यात येईल.
२. सहाय्यक संचालक व महामंडळातील अधिकारी १५ दिवसांच्या आत या प्रत्येक गावामध्ये जाऊन यामध्ये वैयक्तिक, सामूहिक तसेच सार्वजनिक कामांच्या आवश्यकतेबायत शिवार फेरी व Focus Group Discussion करतील. त्याच प्रमाणे प्रशिक्षणाच्या शेवटी प्रत्येक गावातून किमान १० वैयक्तिक लाभांची कामे ५ दिवसांच्या आत प्रस्तावित करण्याचे उद्दिष्ट ग्राम रोजगार सेवकांना देण्यात येईल. गाव दौऱ्याच्यावेळी सहाय्यक संचालक, सहाय्यक कार्यक्रम अधिकारी (APO) व तांत्रिक सहाय्यक या कामांचे शहानिशा करतील व प्रशासकीय मान्यतेबाबत आपले मत बनवतील. तसेच आवश्यक वाटल्यास काही सामूहिक व सार्वजनिक कामे मंजूर करण्याचे सुध्दा ठरवतील.
३. प्रशासकीय मान्यता द्यावयाच्या कामांचे सर्व कागद पत्रांसह प्रस्ताव तयार करण्याची ग्राम रोजगार सेवक, तांत्रिक सहाय्यक यांची संयुक्त जबाबदारी राहिल.
४. सहाय्यक कार्यक्रम अधिकारी (APO) यांची जबाबदारी सहाय्यक संचालक कार्यालय व मनरेगाची यंत्रणा या दोघांमध्ये दुआ प्रस्थापित करण्याची राहिल.
५. नियोजित कामांना ग्रामसभेच्या मंजूरीची जबाबदारी ग्रामसेवकाची राहिल. निकटच्या काळात ग्रामसभा होणार नसल्यास १५ दिवसांच्या आत विशेष ग्रामसभा घेऊन सदर कामांना मान्यता देण्यात यावी.
६. या प्रमाणे सर्व बाबतीत परिपूर्ण प्रस्ताव सहाय्यक कार्यक्रम अधिकारी (APO) द्वारे सहाय्यक संचालक यांच्या कार्यालयात सादर करण्यात येतील.
७. सहाय्यक संचालक यांनी आपल्या कार्यालयातील अधिनस्त अधिकारी / कर्मचारी यांना ठराविक गावांची जबाबदारी देण्याचे निश्चित करावे.
८. VJNT व OBC महामंडळाने आपल्या जिल्हास्तरीय अधिकाऱ्यांना तसेच महाज्योती व अमृत या संस्थांनी सुद्धा या २० ही गावांमधील आपापल्या समाज घटकाशी निगडीत १००% कुटूंबासाठी महामंडळाच्या योजना लागू करण्याच्या बेताने कार्य करण्यास सूचित करावे. तसेच १५ दिवसांच्या आत प्रत्येक गावातील किमान ५ प्रकरणे सादर करण्याचे उद्दिष्ट द्यावे. या प्रत्येक ५ प्रकरणांमध्ये मनरेगासोबत अभिरसणाचे लाभ घेतलेले असणे आवश्यक राहिल.
९. या गावांच्या मनरेगाचे कामांना प्रशासकीय मान्यता देण्याचे अधिकार/अंमलबजावणी अधिकारी म्हणून इतर मागास बहुजन कल्याण विभागाच्या सहाय्यक संचालक यांना देण्यात येत आहेत. तसेच नियंत्रण अधिकारी म्हणून विभागाचे उप संचालक, इतर मागास बहुजन कल्याण (प्रादेशिक) काम पाहतील.

१०. सहाय्यक संचालक, इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग यांनी प्रशासकीय मान्यता देतांना त्यांच्या माध्यमातून मंजूरी दिलेल्या कामांचे ६०:४० चे प्रमाण राखण्याची खबरदारी घ्यावयाची आहे. या कामात सहाय्यक कार्यक्रम अधिकारी सहाय्यक कार्यक्रम अधिकारी (APO) व तांत्रिक सहाय्यक, मनरेगा त्यांना मदत करतील.
११. प्रशासकीय मान्यता मिळालेल्या कामांचे विस्तृत अंदाजपत्रक तयार करण्याची जबाबदारी तांत्रिक सहाय्यक यांची राहिल.
१२. रु ५ लक्ष मर्यादेत वैयक्तिक कामांना तांत्रिक मान्यता देण्याचे अधिकार पंचायत समिती किंवा जिल्हा परिषद किंवा सार्वजनिक बांधकाम विभागाचे कनिष्ठ अभियंता यांना राहतील. मनरेगा आयुक्त यांनी या प्रमाणे सेक्योर मध्ये तरतूद करावी.
१३. तांत्रिक व प्रशासकीय मान्यता प्राप्त झाल्यानंतर कामास सुरुवात करावी.
१४. मनरेगाच्या नियमानुसार वेळोवेळी मस्टर निर्गमित करणे, हजेरीपत्र पारित करणे, अकुशल व कुशलची देयके याकरिता सहाय्यक संचालक यांना कार्यक्रम अधिकारी म्हणून घोषित करण्यात येत असून त्यांना कार्यक्रम अधिकाऱ्यांचे अधिकार देण्यात येत आहे.
१५. मनरेगा आयुक्त यांनी राज्यातील सर्व सहाय्यक संचालक, इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग यांना लॉगीन आयडी तयार करून द्यावेत.
१६. वरीलपैकी कोणत्याही कामांमध्ये प्रस्ताव प्राप्त झाल्यानंतर एक कामाच्या दिवसापेक्षा (one working day) अधिक दिरंगाई होणार नाही याची काळजी सर्व स्तरावर घेण्यात यावी बऱ्याच वेळा कार्यालयात हजर नसणे/ दौऱ्यावर असणे या कारणांनी कामे करता आले नाही असे सांगण्यात येते. परंतु आता तंत्रज्ञानाचे युग आहे त्यामुळे मान्यता देणारे अधिकारी जेथे कुठे असतील तेथे प्रस्तावाची स्कॅन प्रत मागवून त्यास व्हाट्सअॅपवर मान्यता देण्याच्या तरतूदीस याद्वारे मान्यता देण्यात येत आहे. तथापि, कार्यालयात परतल्यावर संबंधितांनी प्रस्तावाच्या नस्तीवर व्हाट्सअॅप व्दारे मान्यता देण्यात आली आहे असे नमुद करून सही करावी.
१७. हा शासन निर्णय मनरेगा विभागाने पाहिला असून त्यांच्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.
१८. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा सांकेतांक २०२३०२०१११३९४५५९३४ असा आहे. सदर शासन निर्णय डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने.

नंद कुमार (भा.प्र.से.)
अपर मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन

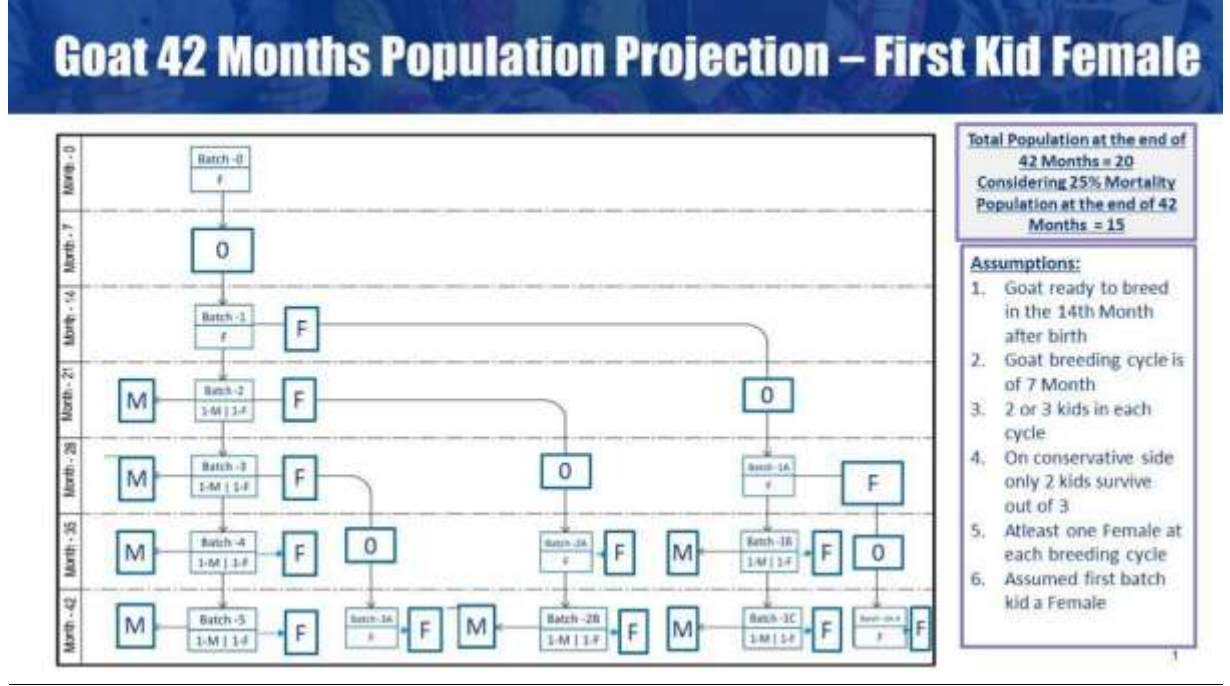
प्रत:-

१. मा.राज्यपाल यांचे सचिव, राज्यपाल भवन, मलबार हिल, मुंबई
२. मा.मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.

३. मा.उप मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
४. मा मंत्री, इतर मागास बहुजन कल्याण यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
५. अपर मुख्य सचिव, इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग व रो.ह.यो. यांचे स्वीय सहाय्यक, मंत्रालय, मुंबई.
६. अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव, वित्त विभाग, यांचे स्वीय सहायक, मंत्रालय, मुंबई
७. सह सचिव/उपसचिव/अवर सचिव/कक्ष अधिकारी (सर्व), इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
८. सह सचिव/उपसचिव/अवर सचिव/कक्ष अधिकारी (सर्व), नियोजन (रोहयो) विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
९. संचालक, इतर मागास बहुजन कल्याण संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
१०. महालेखापाल, महाराष्ट्र-१/२, (लेखापरिक्षा/ लेखा अनुज्ञेयता), मुंबई/नागपूर.
११. सहसंचालक, लेखा व कोषागारे, संगणक कक्ष, नवीन प्रशासन भवन, ५ वा मजला, मुंबई.
१२. प्रादेशिक उप संचालक, इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग (सर्व).
१३. सहायक संचालक, इतर मागास बहुजन कल्याण (सर्व)
१४. जिल्हा कोषागार अधिकारी (सर्व).
१५. निवडनस्ती / विजाभज-१.

शासन निर्णय इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग क्रमांक योजना-२०२२/प्र.क्र.८०/योजना-१,
दिनांक २४ जानेवारी, २०२३ सोबतचे परिशिष्ट-१

२-४ शेळ्यांपासून साडेतीन वर्षात शेळ्यांची संख्या प्रत्येकी १७ पर्यंत कशाप्रकारे नेता
येईल याबाबतचा तक्ता:-

शासन निर्णय इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग क्रमांक योजना-२०२२/प्र.क्र.८०/योजना-१,
दिनांक २४ जानेवारी, २०२३ सोबतचे परिशिष्ट-२

श्री.जगन प्रल्हादराव बगाडे

मी जगन प्रल्हादराव बगाडे खापरवाडी बु।। ता. अकोट जि.अकोला येथे राहत असून माझे वडील श्री.प्रल्हादराव जगदेव बगाडे हे साधारणपणे पन्नास वर्षांपूर्वी बुलढाणा जिल्हा (शेलगाव मुकुंद) येथुन पोट भरण्याकरिता,मोलमजुरीसाठी खापरवाडी बु।। येथे स्वर्गीय बाळ महाजन यांच्याकडे पन्नास पैसे रोजच्या मजुरी करीत होते. आई वडिलांनी मजुरीतून थोडे पैसे साठवून सुरुवातीला एक बकरी व दोन पिल्ले(एकशे पंचेचाळीस) रुपयाला विकत घेतली होती. त्यापासून तीन वर्षात दहा शेळ्या विकून दोन एकर शेती विकत घेतली. सुरवातीला दोन वेळेस चे जेवण व अंगभर कपडे सुद्धा मिळत नव्हते. त्याही परिस्थितीत दोन शेळ्या शिल्लक राहिल्या. त्यापासून सकाळी दुसऱ्याकडे मजुरी करणे व दुपारून शेळ्या चारणे ही कामे कधी आई तर कधी वडील नियमाने करीत राहिले. त्यानंतर घरच्या शेतातील पीक व शेळ्यांपासून झालेली पिल्ले विकून आणखी ३ एकर शेती घेतली. मागील परिस्थितीची पूर्ण जाणीव असल्याने आजही जवळ जवळ पन्नास वर्षांपासून आमच्या घरी बकरीचा खुटा मोड झाला नाही बकरीपासून आमची प्रगती झाली असून सुरवातीला घेतलेली शेती गावापासून खूप दूर होती.

आज आमच्याकडे गावाजवळच पंधरा एकर(बागाईत) शेती झाली असून शेळीपासूनच आमच्या प्रगतीला सुरवात झालेली आहे. त्यामुळे आम्ही आमच्या शेळीलाच आमची कुलदेवता मानतो.

आज प्रगतीपथावर असताना आम्हाला शेळ्यांबद्दल खूपच प्रेम आहे. त्यामुळे आमच्या कुटुंबातील कोणीही शेळ्या पूर्णपणे विकायला तयार नाही. शेतीपासून आम्हाला दरवर्षी साधारणपणे पन्नास हजार ते सत्तर हजार रुपये उत्पन्न मिळते. आजही आमच्याकडे १० शेळ्या व सहा पिल्ले आहेत. शेळी म्हणजे गरिबांचे a.t.m. मशीनच आहे असे मी मानतो. त्यामुळे शेतीला पूरक धंदा किंवा बेरोजगार युवक युवतींनी शेळीपालन हा व्यवसाय करून आपला प्रगतीचा मार्ग निवडावा असे मी नम्रपणे आवाहन करतो व यातून आपली प्रगती झाल्याशिवाय राहणार नाही याची ग्वाही देतो.

आपलाच स्नेही
जगन प्रल्हादराव बगाडे
८०८०२९३८६५